

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRENİN VE İNSANIN YARATILMASI: TANRISAL RUHLAR

Evren Hakkındaki Öykü

Yaratılış mitinde denilir ki, kimse var olmadan önce kıyısı, sahili olmayan suda tek başına, تنها yaşayan Ag Ene adlı bir varlık vardı. Yine aynı suyun üstünde uçan, Ülgen adlı başka bir varlık da vardı. Anlatıya göre Ag Ene, yaratma düşüncesinin ilham kaynağı olmuştur. Ag Ene, üzerine durulacak bir kara parçasının dahi olmadığı bir zamanda sudan çıkar ve Ülgen'e yaratma emrini verir. Ülgen de, Ag Ene'nin bu emri ile evreni ve bizim yaşadığımız dünyayı yaratır.

Kadim Türklerin mitlerine göre evren birbirinin üzerinde duran birkaç katmandan oluşmaktadır. Ecdadlarımızın mito-felsefî tasavvurlarına göre evrenin dikey düzeyi bir ok eksenini boyunca yukarı (gök), orta (yerüstü) ve aşağı (yeraltı) katlara ayrılır. Yakutlar yukarı dünyaya *üüheegi daydı*, orta dünyaya *orto daydı* ve aşağı âleme *allaraa daydı* derler. Kırgızlar ise aşağı dünyaya *adam kayra çıkısız or* (insanın geri dönemeyeceği karanlık âlem) derler. Her katın özelliği ile beraber bir de katmanları vardır. Sadece gök âleminin 17 (Altay Türkleri'ne göre), 16 (Telütlerde), 33 veya 9 (Tuvvalarda), 7 (Yakutlarda) vs. katmandan oluştuğuna inanı-

lırdı. Yakutların, gök tabakasını 7, 9, 12, 17. kat olarak da tasavvur ettikleri bilinmektedir. Katmanların sayısında yediye dayalı rakamların ağırlık bastığı görülmektedir ki, bu da daha çok sonraki şaman inancının etkisiyle oluşmuştur.

Nitekim Yakutlara göre, 7 kat sema âleminin en üst katında en büyük Tanrı ve onun emrinde olan 7 tanrısal ruh vardır. Bazı inançlara göre bu 7 tengri veya ruh, aynı zamanda 7 kardeştir. Bunların işlevi; gök gürültüsü, şimşek, aydınlık ve savaşı kontrol eden, göğün kızgınlığını bildiren, kaderi belirleyen şeklinde tanımlanır. Başka bir varyanta göre ise Yakutlarda 9 tengri veya ruh vardır. Onlara kurban olarak kımız sunulduğu bilinmektedir.

Altaylı şamanların kozmogonik görüşlerine göre gök 17 tabakadan oluşmaktadır. Altay şamanist inançlarına göre, göğün 17. tabakasında Tanrı Kayrakan/Kayra Kan oturmaktadır. Kayra Kan'dan sudur yoluyla üç büyük ruh (Altay mitolojik metinlerine göre tengere) yaratılmıştır:

- 1- Göğün 16. tabakasında Altın Dağ'da yaşayan ve altın taht üzerinde oturan Bay Ülgen vardır. Ülgen göğün 16. katında Altın Dağ'da ikamet eder ve altın bir taht üzerinde oturur. Tahtı, ay ve güneşin daha üstedir. Ülgen, gök cisimlerini yönetir, yağmur yağdırır, gök gürültüsü ve yıldırımları gönderir. Ülgen biri ak, biri kara taşla gelerek ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmiştir. Ülgen iyilik yapmayı sever. Ülgen'in kendisi, kızları ve oğulları insan şeklindedir. O, dünyayı sırtlarında taşımaları veya destek olmaları için üç tane balık yaratmıştır. Elindeki topuzu, yaşam ağacının köklerine benzer ve öylesine dallı budaklıdır ki yeryüzü onun gölgesinde kalmıştır. Bildiğimiz Güneş, Ay, yıldızlar ve tüm gök nes-

nelerinden çok uzakta yaşar. Biri sağında ve diğeri solunda iki ak Güneş bulunur. Bu gök nesnelerinin her biri kendisine ulaşmak isteyen şaman için bir engeldir. En güçlü şaman bile en fazla Kutup Yıldızı'na kadar ulaşabilir.

- 2- 9. tabakada savaş hamisi, güçlü ve kuvvetli Kısagan/ Kızagan Tengere yaşamaktadır. Kısagan Tengere, bazı mitoslara bakılırsa aslında Ülgen'in oğludur. Türkler onlarca tehlikeli geçitlerde orduyu yönetmek ve düşmanı yenmekte, bu koruyucu ruhun yardımına başvururlar. Şamanlar göğçe çıkarken Kısagan Tengere'yi "kırmızı yularlı, kızıl erkek deve sırtında, gökkuşağı asalı baba!" diye çağırırlar. Şaman alkış-dualarına bakılırsa, Kısagan Tengere'nin renk simgesi kırmızıdır. Bu kırmızı renk de, savaş simgesidir.
- 3- 7. katta Kayra Kan'ın bilgin sıfatlı, iyi okçu olan Mergen Tengere adlı oğlu oturur. Mergen Tengeren'in yürümesinden, gök gürültüsü ile şimşek oluşur. Mergen en iyi okçu, nişançı olup avcılarının ilham kaynağıdır. Ayrıca 7. katta göğü ve yeri aydınlatan Kün Ene (Güneş Ana) de yaşamaktadır. Mergen Tengere, her şeyi bildiği, gördüğü ve yapabildiği için Türkler ona saygıyla yaklaşırlar.
- 4- Ondan bir kat aşağıda, 6. katta, Ay Ada (Ay Ata) mesken tutmuştur.
- 5- Kuday Yayıçı 5. katta oturur.

Göğün diğer katmanlarında oturan tanrısal ruhlar hakkında bilgiler bize kadar ulaşmamıştır. Ancak bazı toplanmalardan diğer katmanlar hakkında da malumat almak mümkündür. Meselâ, Teleütlerin mitolojik tasavvurunda

göğün en yüksek tabakası olan 16. katta Bay Ülgen Ana oturur (Bu bilgi Radloff'un malumatları ile örtüşmektedir). İnsanların koruyucusu Maydere ve kardeşi Mayana semanın üçüncü katında yaşarlar. Onların her ikisi de Teleütlere göre, Bay Ülgen Ana'nın oğullarıdır. Üçüncü kat hayat verici olmasıyla da önemlidir. Burada, hayatın ilk kaynağı olan Süt Ak Göl ve 7. kудayın yaşadığı Sürğ Dağı vardır. Etnografik literatürde Süt Ak Göl'ün, yerin merkezinde yerleşen Ak Toşon Altay Sıpı dağının tepesinde olduğu da söylentiler arasındadır.

Kadim Türkler, karanlıklar âleminin 7. veya 9. katta olduğunu kabul ederlerdi. Bu 17. kat gök ile 7. veya 9. katta ki yeraltı dünyasının ortasında ise insanlar yaşamaktadır. Orta dünya yalnızca insanoğlunun yaşadığı mekân değildir. Yer, çeşitli iyelerle; iyi ve kötü iyelerle doludur. Orta dünya, insanların iyelerle ve hayvanlarla paylaştığı dünyadır. Ona göre de eski Türk mitolojisinde insanın yaşamı, yukarı ve yeraltı dünyası ruhlarına göre belirlendiği gibi, büyük ölçüde paylaşılan orta dünyanın koruyucu ruhları ile de bire bir bağlantılıdır.

Ebedî karanlığın hüküm sürdüğü yeraltı dünyası, yedi veya dokuz tabakadan ibarettir ve bütün tabakalar kötü ruhlar tarafından korunur. Ağaçların, otların demirden olması, dış görünüşlerinin bozuk olması öteki âlemin karakteristik özelliğidir. Üçlü bölümde, sonuncu âlem olan yeraltı dünyasına Yakut Türkleri'nce Ketit Yutyugen (geniş cehennem) yahut da Yueden Tuyugege (cehennemin dibi) denilir. Gök âleminde olduğu gibi yer altı dünyasının tabakalarının sayısı hakkında da fikir birliği yoktur. Altaylıların tasavvuruna göre, Erlik Han'ın hakim olduğu yeraltı dünyası veya karanlıklar âlemi dokuz kattan oluşmaktadır.

Evrenin üç katını birleştiren oka veya direğe Türkler Dünya Ağacı, Dünya Dağı, Temir Kazık vs. derlerdi. Dünya Ağacı'nın kökü yeraltını, gövdesi orta dünyayı, dalları yukarı dünyayı temsil eder. Dünya Ağacı'nın kozmik tasarımda devreye girmesiyle dikey istikametli ikili karşı durmalar; yukarı-aşağı, gök-yer, yer-yeraltı, ateş (kuru) - su (yaş), ıslık-karanlık vs. ortaya çıkar. Mitolojik tasavvura göre, deliklerden geçen direk her üç dünyayı birbirine bağlamıştır. Direğin kopmasını Türkler dünyanın sonu gibi anlatırlar. Altay-Sayan Türkleri'nde, Yakutlarda ve Orta Asya'da bu direk, Temir Kazık adıyla bilindiği halde, Moğol ve Tunguzlar ona Altın Direk derler. Temir Kazık, inanca göre dünyayı sallanmalardan, düzensiz bir dönüş yapmaktan koruyan eksendir. Ayrıca Temir Kazık, Tanrı'nın ve ışıklı gök ruhlarının atlarını bağladığı direktir.

Bay Ülgen

Ecdatlarımızın bizlere aktardığına göre, ne semanın ne de yerin olduğu bir zamanda, yalnız Ülgen vardı. Oyrotlar ona Kurbustan derlerdi. Altaylı kavimlerden bazıları Oçurman, bazıları Kuday, bazıları Kara Han, bazıları da Burhan Bakşi derlerdi. Kadim Türkler bazen onu Kayrakan'ın oğlu olarak adlandırırlardı. Şamanist Türklerin mitolojik tasavvuruna göre gökte şaman tanrısı Ülgen'in hizmetinde bulunan yardımcı ruhlar; Yayık, Suyla ve Karlık vardır. İnanca göre Yayık, insanlar arasında yaşar; onları kötü varlıklardan korur ve Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar. Şaman, kurbanı ancak onun eşliğinde Ülgen'e götürür. Şaman dualarında Yayık "ayın, güneşin parçası" diye anılır. Onun beyaz bezden yapılmış, başı, kulakları, elleri, ayakları ve kuyruğu bulunan tasviri kurban törenle-

rinde, birtakım bez parçalarıyla yan yana olarak iki kayın ağacına gerili, beyaz atkılından yapılmış bir ipe bağlanır. Altaylılar ilkbaharda kısrakların ilk sütünü unla karıştırıp bir bulamaç yapar ve Yayık'a adayarak etrafa serperler. Gök gezisinde şamana yoldaşlık eden ikinci ruh Suyla'dır. Bu da insanların koruyucusu olup, denildiğine göre, at gözlüdür. Bazı şamanlar, onu at gözlü bir kartal olarak betimlerler. Suyla, insanların ne yaptığını Ülgen'e bildirmekle görevlidir. Bu nedenle de ona iki tildü (iki dilli) denilir. Ona adak olarak rakı serpmek gelenektir. Aracılık yapan ruhların üçüncüsü olan Karlık'a gelince, o, Suyla gibi yardımcı ruhlardan olup, yine gök gezisinde şamana eşlik eder. Karlık, ayın sırasında çağırılınca havaya su serpilir. Bu üç ruh, Bay Ülgen'in daimi yardımcılarıdır.

Ülgen'in oğlanları da onun yardımcılarıdır. Onun semada 7 oğlu vardır: Yasigan, Karşıt, Bahtagan, Kara Kuşgan, Kaanım ve Yaik. Onun sonuncu oğlu, kayın ağacının içinde yaşar. İnsanlar da bu ağaca paçavra bağlarlar. Anohin'e göre Ülgen'in 7 oğlunun adları şöyledir: Karşıt, Pura Kan, Yeşil Kan, Burça Kan, Karakuş, Paktı Kan, Er Kan. Radloff'un Lebed Türkleri arasında saptadığı başka bir söylentiye göre, Bay Ülgen'in 4 oğlu vardır: Pırşak Kan, Töz Kan, Kara Kan ve Suylap. Erlik'in de yeraltı dünyasında yedi oğlu vardır: Baatır, Kerey, Eltek, Teberkan, Abragan ve adı bilinmeyen diğerleri...

Ülgen'in en sevgili ve yaşlı oğlu Karşıt'tır. Şamanlar Ülgen için yapılan kurban töreninde onu çağırarak ayine başlarlar. Şaman alkışlarında "sarı karnış asalı, sarı atlı, sarı dizginli, sarı ipek kürklü" diye betimlenir. Ülgen'in diğer bir oğlu Karakuş (kartal) olup, Şamana göğe çıkarken yardım eder. Pura Kan ise "bulut yeleli"dir. Ülgen'in oğulları

arasında ayrıca Kara Kan ve Yeşil Kan geçtiğine göre çeşitli renklerin Türkler arasında kutsal olduğu söylenebilir.

Altay yaratılış mitlerine göre, Ülgen ile Erlik başlangıçtan beri var idiler. Buna bakmaksızın Altay-Sayan Türkleri Ülgen'i de Erlik'i de yaratan, hem de bütün canlı-cansız varlıkların tek yaratıcısı olan mutlak güç, mutlak secde ve tapınma kudretinin varlığından haberdar idiler. Onun ismi bazı şamanist anlatılarda Kögö Mönkö Tengri idi ki sonraki Türkler ona Tek Tengri, yahut da Gök Tengri demişler. Hatta bir Teleüt mitinde Ülgen'in yaratıldığı açıkça görülür:

Üstyüğünün üç sürgek
Üç ocoktu Bay Ülgen
Kögö Mönkö jarılğan
Kök syürgekten yekelgen
(Üste üç ateşli gök
Üç kutsal ocaklı Bay Ülgen
Kögö Mönkö tarafından yaratılan
Mavi gök tarafından oluşturulan)
Ülgen ışıklı beyaz bir ruhtur.

Altay Türkleri'nde, Yakutlarda, Kara Tatarlarda ve Moğol-Buryatlarda, hem Ülgen hem de Erlik daha güçlü bir Mutlak Varlık tarafından yaratılmıştır.

Erlik Han

Erlik Han, eski Türklerde ve Moğollarda, ölmüş ruhların dünyasının hükümranıdır. Moğol masallarında denilir ki, Erlik Han yeraltı dünyasında cebren tutulmakla hükümdarlık yapardı. Kadim Türklerin mitoslarına göre evrenin başlangıcında, neredeyse dağlar dünyasında Erlik Han,

Tanrı Yamandaga ile savaşmış ve yenilmiştir. O, yenilgiden sonra yeraltı dünyasına sürgün edilmiş, oranın hükümdarı olmuştur. Altayların inancına göre, Erlik Han'ın elinde arkan veya örgü tuttuğu söylenir. Altayların halk türkülerinde çağır (şarap), Erlik'in içkisi olarak adlanır; Buryatların şarkılarında ise çağır, Çingis Han'ın içkisi olarak adlandırılır. Masallarda da çağırın nasıl üretildiği anlatılır. Bazı anlatılarda pehlivan İren Şayn çağır yapılan aletleri çalmak için çağırın mucibi olan bir adamın yanına gider. Kadim Türklerin mitoslarında ve Moğollaşmış masallarda da Erlik, siyah renkli boğanın üzerine binmiş olarak tasavvur edilir. Erlik (yani Erlik Ata), adından da görüldüğü gibi ya ilk insandır ya da ilk insanı yaratan varlıktır. Ayrıca Kuznetsk Tatarları onu ilk insan olarak bilirler. Bu tür bilgilere V. Radloff'un araştırmalarında da rastlanır. Radloff'a göre Erlik Han, bilinen ilk insandır. Hatta o, dünyayı yaratan Ülgen'e de bu konuda yardım etmiştir. Şöyle ki, Erlik Han bazı bilgilere göre Ülgen'in ikiz kardeşi veya oğludur. Ancak sonunda Erlik, dünyayı yaratan Ülgen'i kışkandığı için onun rakibi ve düşmanına dönüşmüştür.

Erlik'in adı, Sibiry Türkleri'nde ve diğer kavimlerde bilinmez. Nitekim Kamçad mitlerine göre, ilk hanların soyadları belki de Dürbüt veya Odun-Bodun idi. Dürbütlerin ilk insan soyu olduğuna dair inancı, sadece Altay Türkleri'nde değil, başka halklarda da görürüz. Çereminski Türkleri'nin yerin yaratılması hakkındaki inançlarına göre, her bir insan öldükten sonra Kiamat-Toren'in yanına gider. Şöyle derler ki; ilk ölen, Juthin adlı birinin oğludur. Bu adam semadan yeryüzüne inerek teker teker bütün alacalara girer ve sonunda Kamçadallara her şeyi öğretir. O yüzden Kamçadalılar bu mitlere inanırlar.

Mitik düşüncede Erlik Han'ın Ülgen'i kıskanması, baba-oğul mücadelesine dönüşür ve ikisi arasındaki savaşa neden olur. Erlik ile Ülgen arasındaki mücadeleden bahsedilen mitler, Türklere komşu olan diğer halklara da geçmiştir.

Moğol mitlerinde Erlik Han, bazen Han Garide adlı devasa bir kuşa dönüşür. Ona göre de Türklerin mitoslarında ölüm meleği, çoğu kez kuş şeklinde tasavvur edilir. Bu kuşun adı, hem Türklerde hem de Moğollarda Erlik Han veya Garide'nin simgesi olan Han Garide'dir. Bu kuşa bazen Erelen de denilir. Nitekim Buryatlarda Erlik, bazen Erlen Nomon Han olarak da adlanır.

Ag Ene (Ak Ana)

Çok kadim zamanlarda, yerin, göğün, hayvanların, insanların olmadığı bir zamanda kaos hüküm sürüyordu. Her taraf suyla kaplanmıştı. Ne Güneş, ne yer, ne de yıldızlar vardı. Her taraf karanlık idi. Ancak yaşamın ve hayatın temeli olan Ag Ene (Ak Ana) adlı bir varlık suda yaşıyordu. Kadim Türkler şöyle anlatırlar ki, henüz hiçbir şey yaratılmamışken ve yalnızca uçsuz bucaksız bir su varken, sonsuz sulardan çıkarak, Ülgen'e yaratma ilhamını vererek sulara tekrar dalan Ag Ene'nin, ışıktan, cismi olmayan bir bedeni varmış. Başında gücü simgeleyen ve taca benzeyen zarif boynuzları bulunurmuş. Hayatın başlangıcına dair ne varsa hepsine ruh vererek yaşam döngüsünü başlatmış. O, sahili olmayan suyun derinliklerinde kalmış. Bu karanlıkta Ag Ene (Ak Ana) yalnız değildi. Ülgen adlı bir varlık da karanlıkta, suyun üzerinde asılı kalmıştı. Nereye uça sudan kurtulamıyordu. Suyun üstünde duracak sert hiçbir şey de yoktu. Ülgen, içinde bir sesin "Altından tut, altın-

dan tut –önündekini yakala, önündekini yakala” dediğini duydu. İçinde bu sözleri tekrarlayarak ellerini öne uzattı ve önünde, sudan dışarı çıkan bir taşı yakaladı. O, bu taşın üzerinde oturup “Altından tut, altından tut –önündekini yakala, önündekini yakala” diye tekrarlamaya başladı. Ülgen bu sözleri tekrarlariken ne yapmayı ve nasıl yapmayı düşünüyordu ki? Ag Ene (Ak Ana) ansızın yarıya kadar sudan dışarı çıktı ve Ülgen’e şöyle dedi:

- Ettim pyuttı, dep. (Yap, o zaman yaptıklarım olacak, de.) Yoksa Etkenim pyutneri, dep, deme, (Yoksa yaptığımı olmadı, deme.)

Bunları söyledikten sonra Ag Ene suda kayboldu ve bir daha asla görünmedi. Ülgen de, insanları yarattıktan sonra onlara şöyle bir talimat verdi:

- Bar nemeni yok dep aytana bardı yok tegen yok bolar. (Olan şeye yok deme; eğer yoktur dersen, var olan şey de yok olur.)

Ülgen, sudan çıkan Ag Ene’nin (Ak Ana) talimatıyla önce yeri ve sonra da sırasıyla Güneş’i, Ay’ı, yıldızları ve insanları yarattı.

Dünyanın ve İnsanın Yaradılışı

Ancak Ülgen, ilk önce ne yapması gerektiğini bilemediğinden şaşırıp kaldı. Yeri yaratmak için toprağa ihtiyacı vardı. Sema ve toprağın olmadığı çağda ancak su vardı. Ülgen de yeri yaratmak için suya indi. Bu vakit Erlik adlı bir varlık Ülgen’e yaklaştı. Ülgen ona:

- Sen kimsin, diye sordu.

Erlik cevap verdi:

- Ben toprak bulup karayı yaratmak için geldim.

Ülgen sinirlendi ve şöyle dedi: